

Д. Т. КРОТЬ
ПРИЄДНУВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ У МОВЛЕННІ

Аналізуючи різноманітні синтаксичні структури, що становлять додаткові компоненти попереднього речення, слід чітко розрізняти приєднувальні речення: «Я чула, що не можу терпіти її обік себе. *І я вбила її*» (І. Франко) і приєднувальні конструкції, які своєю структурою і функціями є, як правило, другорядними, залежними від основної частини фрази: «Пішов сніг. *Густий, пухнатий*» (А. Рибаків). Останні найчастіше виступають в ролі означень і обставин і стосуються переважно іменників основної частини речення: «На мене дивилися цікаві очі. *Великі, довірливі, карі*» (С. Васильченко); «Там цвіли і не айстри, а будяки. *Високі, сиві*» (І. Григурко); «Ніна закам'яніло стояла на березі. *Струнка, довгошия, красива*» (Ю. Збанацький). Приєднувальні означення у наведених прикладах є засобом зосередження уваги на окремих елементах висловлюваної думки, на деталізації ознак підмета попереднього речення. Приєднувальні компоненти залежать від основної частини речення і самостійно існувати не можуть. Відносна самостійність таких приєднувальних частин зумовлена суб'єктивним, індивідуально-авторським сприйманням зв'язків між основною думкою, вираженою в попередній частині речення, і додатковою, приєднувальною, яка виникає в свідомості мовця саме в момент мовлення з метою доповнити, конкретизувати, уточнити висловлене в основній частині речення.

Приєднувальні означальні конструкції можуть бути непоширеними і поширеними. Поширені переважно ускладнені залежними словами, зрідка — порівняльним зворотом або реченням: «У куточку коло дверей стояла бабуся. *Боса, в керсетині порваній*» (А. Тесленко); «Через деякий час почули її голос. *Тихий, украдливий, повний надії...*» (Ю. Збанацький); «Ото б поставити тут добрячу хатину. *Кам'яну, з червоної цегли, з вікнами на лужок*» (С. Васильченко); «Одна хмара стоїть, піднявшись над іншими сторчма. *Важка, біла, клубчаста, як химерно застиглий в небі атомний гриб*» (О. Гончар).

Морфологічно приєднувальні означення, крім прикметників, можуть бути виражені дієприкметниками і дієприкметниковими зворотами: «А вертаються, як уже й день минув. *Виснажені, зашмаровані*» (А. Головка); «А Єва... Єва також була на ногах. *Зблідла, виструнчена, ніби наготована до лету*» (В. Козаченко); «Німці й гайдамаки вели селян. *Побитих, закривавлених, із зв'язаними руками*» (Ю. Бурляй).

Приєднувальні означальні конструкції структурно становлять групи з двох-трьох означень, зрідка з чотирьох і лише в окремих випадках — з одного означення. Письменники частіше користуються тричленними групами однорідних означень або групами, в яких один член поширений (частіше останній): «Микола сидів на дні ривчака. *Блідий, потойбічний, в якомусь трансі і апатії*» (Ю. Яновський); «У нього технічний талант. *Рідкісний*» (П. Загребельний). У приєднувальній частині однорідні означення зв'язані між собою особливою інтонацією без сполучників. В окремих випадках сполучником зв'язані лише два останніх члени: «День відійшов. *Тривожний, неспокійний, в ясній одежі і галасливий*» (М. Коцюбинський).

Окремим видом приєднувальних означальних конструкцій виступає прикладка, яка за структурними ознаками здебільшого поширена. Як і відокремлена, приєднувальна прикладка виконує роз'яснювально-довідкову функцію, вказуючи на прізвище, прізвисько, професію, родинні стосунки, соціальний стан та інші ознаки особи або на характерні особливості предмета чи явища: «Аж на третій день пішла до тієї знахарки. *Сухенької, ласкавої жіночки*» (А. Головка); «Другого дня над'їхала комісія. *Два суворі урядники і один лікар*» (О. Кобилянська).

Іноді приєднувальна прикладка становить доповнення до ознаки, вираженої відокремленою прикладкою, і вказує на додаткові відомості про особу: «Поруч з ним ішов хазяїн підводи, літній, бородатий Данило Корж, із села Піски, що неподалеку від Вітрової Балки. *Давній приятель покійного Артемового батька*» (А. Головка). В окремих випадках приєднувальні прикладки виражають ознаки, що можуть викликати у читача (слухача)

позитивне чи негативне ставлення до зображуваного: «Це вже Поділля. *Земля пісень і квіту, ніжної материнської ласки і дівочої краси*» (П. Загребельний); «Я не всіх своїх учнів пам'ятаю, а от Даню Танича забути не можу. *Дотепник, заводій «іспанського класу». Крайній стрілець, крайній футболіст, крайній математик*» (Г. Усач); «Ось він де. *Вояка*» (О. Гончар).

Приєднувальні конструкції в ролі означення використовуються в художніх творах частіше для характеристики людей, їх зовнішніх ознак тощо: «Дівчина вийшла з води. *Пручка і рівна, мов точена в талії, з гострими дівочими грудьми*» (В. Кучер). Наявність порівняльного звороту у приєднувальному компоненті посилює експресивно-емоційне вираження ознаки. Значно рідше для змалювання зовнішності і внутрішнього стану персонажів використовують приєднувальні прикладки: «І гордовито розправив плечі. *Вузенькі, ще навіть не юнацькі, а напівдитячі плечі*» (І. Григурко); «Впевнений, що з нас не вийдуть Песталоцці, але всі дані для вчительського хліба є. *Любов, праця, людяність*» (М. Стельмах).

Крім характеристики людей, приєднувальні означення широко вживані в описах різноманітних предметів і явищ: «Я бачив в її очах весь світ, що оточував нас. *Зелений і голубий*» (Г. Усач); «Всюди буяє життя. *Невтомне, невгамовне, до всього цікаве і до всього байдуже*» (Ю. Збанацький); «Іду. Надворі літо. *Гарне, сонячне, тепле*» (П. Загребельний); «На небі з'являються перші зорі. *Миготливі, холодні*» (І. Вільде).

У характеристиках людей і в описах різних явищ і предметів зустрічаються переважно безсполучникові приєднувальні означення. Вони слабкіше зв'язані з означуваними словами попередньої частини речення, ніж сполучникові, причому форми означувальних слів і означень найчастіше збігаються у відмінку: «Підросла Марушка. *Повновиденька, чорнобривенька*» (А. Тесленко); «Фріда прискалила око на лейтенанта, її губи розтяглися в усмішку, обличчя пашіло здоров'ям і веселістю. *Невисока, повногруда, гнучкостанна*» (О. Авраменко); «Степ квітував. *Незайманий, звіку неораний, високотравний*» (О. Гончар).

Значне місце в мові художніх творів займають приєднувальні обставини, виражені у більшості випадків прислівниками. Вони доповнюють значення присудка того речення, від якого залежать змістом і граматично, або служать уточненням до синтаксично однорідної обставини, наявної в головній частині речення: «Удосвіта вдарено з усіх боків. *Тихо, вміло, безжально*» (П. Загребельний); «Заспівало щось у мені. *Радісно, урочисто*» (Ю. Бурляй); «Бовкнув дзвін. *Тривожно, глухо*» (А. Головка).

Крім іменників і прислівників, до складу приєднувальних обставин іноді входить дієприслівник або дієприслівниковий зворот: «І йому оповідали. *На ходу, постилаючись, коротко, уривчасто*» (М. Коцюбинський); «Буває отак ні з сього ні з того візьмеш і образиш людину. *Зовсім не бажаючи того. Просто по хамству чи з дурості*» (О. Гончар).

Для повнішої характеристики якогось явища вживають не одну, а кілька синтаксично однорідних приєднувальних обставин. Вони, як і приєднувальні означення, виступають іноді тричленими групами, що має важливе значення для ритмічності і виразності мовлення: «Розглядають один одного. *Уважно, мовчки, насторожено*» (О. Ільченко); «Раптом над самою головою небо заграло. *Милозвучно, потужно, свіжо*» (О. Гончар).

Приєднувальні конструкції у функції додатків теж служать засобом доповнення основної думки окремими деталями, які сприяють ширшому уявленню про особу, предмет або явище. Граматично вони виступають як окремі слова або словосполучення: «Інші тільки те й роблять, що ходять од сусіда до сусіда поскаржитись на дітей на зятів, на невісток. *На сусідів теж*» (С. Журахович); «Ми всю ніч згадували. *Минуле, пережите*» (Ю. Збанацький); «Ярополк заспівав. *Арію з опери*» (І. Григурко); «Давидко воли поганяє, а Стах за плугом борозною йде і щось розповідає бувало. *Про родину свою, про інші краї, про минуле*» (А. Головка).

Крім другорядних приєднувальних членів, можуть бути приєднувальні і головні члени речення. Приєднування підмета зумовлено характером розповіді, в якій виникає потреба доповнити зміст першого компонента фрази і зосередити увагу саме на другій її частині:

«Простукали каблуками вповодж столів. *Дами і мужчини, рядком, як гуси*» (М. Коцюбинський); «Але все інше як же змінилося! *І ліси, і села, і люди*» (І. Франко). Значно частіше, ніж підмети, зустрічаються приєднувальні присудки. Морфологічне вираження їх — дієслівні та іменні форми, слова категорії стану: «Вони вже владарювали світом, але жінка не помічала того. *Йшла*» (С. Журахович); «Лесиха була й справді жінка дуже господарна і запопадлива. *Сукриста дуже та тверда*» (І. Франко); «Тихо на майдані. *Урочисто*» (Н. Рибак).

Приєднувальні присудки в більшості випадків означають додаткові дії, стани, ознаки до виражених в основній частині речення: «І чим ближче підходили прапороносці, тим помітніше вгамовувався командир полку. *Притихав, вичахав на виду*» (О. Гончар); «Його обличчя знову стало байдужим. *Зовсім-зовсім старим*» (Л. Дмитерко); «За хутором зелені хліба переливалися. *Хлюпалися на межах*» (А. Головка).

Мовленню властиві не тільки безсполучникові приєднувальні конструкції в ролі другорядних і головних членів, але й сполучникові, функції яких майже не відрізняються від безсполучникових, за винятком того, що сполучникові тісніше зв'язані з попередньою частиною речення і чіткіше виражають граматико-семантичні зв'язки між основною і приєднувальною частинами. Сполучникові приєднувальні конструкції зв'язуються з попередньою частиною речення переважно єднальним сполучником *і*, зрідка — іншими. В окремих випадках вони поєднуються словами *наче, немов, як* і под.: «Ще веселіше заспіває тенор, ще бадьоріше. *Немов до танцю*» (М. Коцюбинський); «Давай на всяк випадок попросаємося. *Як друзі*» (А. Головка).

Приєднувальні конструкції в ролі членів речення становлять один з важливих стилістичних засобів урізноманітнення мови, посилення її експресивно-емоційних можливостей. Крім того, приєднувальні члени відіграють важливу роль у ритмізації мовлення. Кожний приєднувальний компонент становить синтагму, яка включається в інтонаційну сферу всієї фрази і впливає на ритміку мовного потоку. Досліджуючи ритмомелодичні засоби художньої прози О. Гончара, І. К. Білодід визначав суть і значення ритмомелодики, підкреслюючи, що «ритмомелодичні явища в прозі — це відносно закономірне чергування однотипних або різнотипних мовних одиниць, тип симетрії, що повторюється в будові (в порядку розміщення слів і словосполучень) речення і створює певну ритмомелодичну лінію, обрану письменником для підсилення семантико-емоційної сторони твору»¹.

Ритмічність мови найвиразніше відчувається в контекстах з тричленими приєднувальними групами: «Син у мене був. *Гарний, тихий, роботячий*» (Ю. Яновський); «Розмова розгорілася, як сухий хмиз на вогні. *Щира, гаряча, довга*» (С. Васильченко); «А вона стояла у гурті заводських дівчат, розсипаючи кругом себе тисячі сонячних іскор краси, молодості, сили і невгамовного реготу. *Щаслива, свіжа, безтурботна*» (В. Кучер).

Приєднувальні конструкції становлять важливий художній засіб вираження найрізноманітніших змістових і експресивно-стилістичних відтінків для підкреслення зовнішніх рис, внутрішнього стану людини, окремих деталей різних предметів, явищ і сприяють посиленню гнучкості та виразності мовлення.

¹ Білодід І.К. Ритми прози. – Українська мова і література в школі, 1968, №4, с. 17.